

NATUREN I VARDAGEN. ETNOLOGISKA PERSPEKTIV PÅ UPPLEVELSER AV BIOLOGISK MÅNGFALD

KATARINA SALTZMAN

Naturens mångfald finns överallt omkring oss och är en del av vår vardag, vare sig vi tänker på det eller inte och vare sig vi använder oss av termer som biologisk mångfald eller inte. Ofta föreställer vi oss naturen som någonting som finns ”där borta”, kanske i skogen, på landet eller långt ute till havs; på behörigt avstånd från de människopåverkade miljöer där de flesta av oss lever våra dagliga liv. Men i praktiken är människan förstas inte den enda art som myllrar i städernas, industriområdenas och infrastrukturmiljöernas landskap. Jorden, luften och vattnet i våra vardagsmiljöer delar vi med björkar och bakterier, sniglar och snödroppar, trastar, tusenfotingar och många, många andra. Det kan i sig vara en upplevelse att upptäcka att naturen finns där vi minst anar det:

... bara det lilla att kanske gena över gräset när man lämnat huset på väg till bussen eller bilen. Att gå några meter på hårdtrampad jord under träden i parken. Lukten av nyklippt gräs när man genar över det ger alltid en känsla av ”det andra”, det som inte är civilisation. Trots att man är omgiven av höghus kan det ge en fin naturupplevelse. Bara genom vad som händer i skallen, via luktorganen.

När de svenska folkminnesarkiven för några år sedan genomförde en kartläggning av människors vardagliga erfarenheter av och tankar om naturen¹ var det inte överraskande att ämnet

Naturupplevelser kan uppstå där vi minst anar det. Foto: Katarina Saltzman.

Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv (red. Midholm & Saltzman 2014) som kan beställas eller laddas ner från Institutet för språk och folkminnen (<https://www.isof.se/lar-dig-mer/publikationer/publikationer/2014-01-01-naturen-for-mig-nutida-roster-och-kulturella-perspektiv>).

Citaten som används i kapitlet är hämtade från svar på den etnologiska frågelista som samlade tankar och berättelser på temat ”naturen för mig”. Om frågelista som etnologisk forskningsmetod, se Hagström & Marander-Eklund, 2005. I citaten har enstaka ortnamn uteslutits.

¹ Kapitlet utgår från folkminnesarkivens dokumentationsprojekt *Naturen för mig* som genomfördes 2010–2014. Projektets samlade resultat har presenterats i en bok med titeln

Umgänget med växter och andra organismer i den egna trädgården är för många ett viktigt sätt att lära känna naturen. Foto: Katarina Saltzman.

väckte många olika associationer. ”Naturen är ju ett så svindlande stort ämne, hur kan jag beskriva den med enkla ord!?” undrade en av de tillfrågade. Med hjälp av exempel från detta dokumentationsprojekt kommer jag i det här kapitlet att diskutera betydelsen av naturupplevelser i enskilda människors liv samt väcka frågor om varför detta kan vara värt att beakta i arbetet för att värna om den biologiska mångfalden. Kapitlet handlar alltså i första hand om hur naturen uppfattas, värderas och definieras i vardagliga sammanhang, vilket i sin tur har betydelse för den materiella verklighet som vi människor kallar ”naturen”.

Kulturvetenskapliga perspektiv

Frågor som rör naturen behandlas ofta i första hand utifrån naturvetenskapliga perspektiv, men eftersom naturen samtidigt är en del av människors vardagliga och kulturella sammanhang behöver den diskuteras även ur kulturvetenskaplig synvinkel. Relationen mellan

natur och kultur är så central i vårt tänkande att den kan te sig svår att greppa. Naturen ger de grundläggande förutsättningarna för vår kultur och vårt samhälle; samtidigt är de sätt på vilka vi betraktar och behandlar naturen, ja själva begreppet natur, resultatet av kulturella processer.

Kulturvetenskaplig forskning kan bidra med perspektiv på hur vi upplever naturen, vad vi uppfattar *som* natur och hur vår relation till naturen har förändrats och fortsätter att förändras genom historien. Som etnolog är jag särskilt intresserad av hur vi i vardagliga sammanhang på olika sätt uppfattar, använder och därmed påverkar naturen och miljön omkring oss.²

² Några aktuella exempel på etnologisk forskning om människors relationer till natur är Elin Lundquists avhandling om fågelskådare (2018) och Simon Ekströms bok om kulturella perspektiv på hummer (2017).

Att naturen är ett ämne som omfattar många dimensioner framkom tydligt i folkminnesarkivens dokumentation där svaren spände från vardagliga iakttagelser av växter och djur i ens närhet till stora frågor av såväl existentiell som miljöpolitisk art. Beskrivningarna vittnar om att många människor finner trygghet och tröst, mening och skönhet i naturen, men att den samtidigt kan uppfattas som otrygg, skrämmande och obehaglig. Ämnet öppnade för funderingar om hur människan passar in i naturen och att naturen också finns inom oss. Några reflekterade över hur naturen på olika sätt laddas med värden och används som argument, exempelvis i politiska men också i kommersiella sammanhang:

Häromdagen öppnade jag ett nytt paket med bregott, som används i stället för smör på smörgåsen. På det guldfärgade skyddspappret stod: Naturen är god. Reklamen använder gärna ordet natur för det har en positiv klang. Naturschampo, naturkött, te med naturlig smak, naturhonung osv. Men är naturen god? Kanske menas i första hand att det som kommer från naturen smakar gott. Men smaken är ju verkligen en smaksak. I ett större perspektiv är naturen, enligt mitt sätt att se, varken ond eller god. Den bara är. Sen är det människan som står för tolkningen.

Begreppsparet natur/kultur har beskrivits som en grundläggande tankefigur i den västerländska världsbild som idag har stort inflytande i så gott som alla hörn av världen.³ Det kan vara värt att påminna om att detta sätt att uppfatta verkligheten inte är det enda möjliga. Antropologisk och historisk forskning har visat att ursprungsbefolkningar i olika delar av världen sällan skiljer strikt mellan det människopåverkade (det vi kallar kultur) och det som inte är

påverkat av människor (det vi kallar natur). Idén om naturen är alltså kulturspecifik snarare än naturgiven.⁴

Kulturvetenskaplig forskning har länge uppmärksammat hur människor använder och därmed påverkar naturen, liksom hur naturen också på olika sätt påverkar oss människor. Under senare tid har dock gränsdragningen mellan natur och kultur i allt högre grad kommit att kritiseras. Begreppsparet natur/kultur styr oss, menar kritikerna, till att uppfatta exempelvis växter, djur, människor, föremål och idéer som natur *eller* kultur, snarare än både och. Därmed begränsas våra möjligheter att förstå de komplexa relationerna och sambanden mellan människor och andra aktörer såsom djur och växter i en gemensam och ständigt föränderlig värld. Utifrån sådana perspektiv har en rad tidigare vedertagna föreställningar kommit att utmanas, inte minst inom det fält som kommit att benämnas posthumanistiska studier.⁵ Exempelvis läggs nya perspektiv på uppdelningen mellan människa och djur inom det växande forskningsfältet kulturella djurstudier, där såväl sällskapsdjur som vilda varelser inte sällan beskrivs som "sällskapsarter".⁶

Tolkningen och användningen av ord och begrepp kan ofta förskjutats över tid och ordet natur har många gånger varit föremål för kritisk granskning, men begreppsparet natur/

3 För inblickar i naturbegreppets utveckling och användning genom historien, se t.ex. Sörlin 1991.

4 För en kulturteoretisk kritik av naturbegreppet utifrån sådana perspektiv, se t.ex. Latour, 2004.

5 För en introduktion till posthumanistiska perspektiv, se Åsberg, Hultman & Lee, 2012.

6 Vetenskapshistorikern Donna Haraway refereras ofta i dessa sammanhang; hon använder begreppet sällskapsarter (co-species) bland annat i boken *When species meet* (2008). I antologin *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter* (red. Ekström & Kaijser, 2018) tillämpas sådana perspektiv av ett antal svenska etnologer i studier av möten mellan människor och djur i skilda sammanhang.

kultur är likafullt fast rotat i vårt samhälls kunskapstradition. Folkminnesarkivens dokumentationsprojekt bekräftar att naturen som begrepp och som företeelse alltjämt är en viktig del i människors förståelse av sin vardagliga verklighet.⁷

Vardagsnatur

Folkminnesarkivens dokumentationsprojekt speglar människors förhållningssätt till naturen i Sverige i början av 2010-talet⁸, och bilden är långt ifrån enhetlig. För även om vi lever i samma tid och i samma del av världen ser våra vardagsvanor, intressen och prioriteringar olika ut. Vad naturen spelar för roll i vår vardag skiljer sig åt beroende på bland annat intresse, generation, boendemiljö och sysselsättning, men var och en av oss kan också skifta mellan olika sätt att relatera till naturen och mellan olika definitioner av vad som är natur. Att på olika sätt ”uppleva naturen” är någonting vi lär oss, och det finns en hel del gemensamma kulturella föreställningar om var, när och hur man bäst upplever naturen.⁹ Många förknippar naturen med särskilda platser, inte sällan skog eller strand, och med minnen av särskilda

upplevelser på dessa platser. I minnesbilderna blandas intryck från de olika sinnena, inte minst dofter och ljud, och natur handlar också om saker man gör:

I naturen äter man limpsmörgåsar med prickig korv, åker längdskidor och får regndroppar innanför kragen. Man samlar fina stenar, fantiserar om att bo i en enslig stuga och är nervös för att inte hitta hem.

Många, och kanske inte minst stadsbor, beskriver naturen som något man reser till och längtar till. Det är inte ovanligt att naturen särskilt förknippas med sommar, och med semesterresor under andra tider av året, även till avlägsna delar av världen. De som bor på landet är inte nödvändigtvis mer naturintresserade än andra, även om de kan ha naturupplevelserna på närmare håll. Samtidigt vittnar ett stort antal svar om att naturen inte bara finns på avstånd från staden utan också inne i den. En kvinna minns exempelvis berghällen intill flerfamiljshuset där hon växte upp, där hon som barn brukade åka kana på vintern och sola och plocka blommor på sommaren. Hon berättar att det kändes som ett helgerån när en genomfartsled nyligen byggdes över berget ”trots att det var ca 40 år sedan det var mitt och mina kamraters lekberg” (DAG). Andra berättar om hur de varje år plockar bär och svamp i små skogsdungar inklämda mellan gator och hus. För någon kan ett ensamt träd utanför lägenhetens fönster erbjuda en naturupplevelse när rönnbären mognat och sidensvansarna kommer på kalas. Under senare år har den biologiska mångfalden i staden, och det faktum att många växter och djur tycks hitta lämpliga livsmiljöer på mer eller mindre oväntade platser i staden, väckt alltmer uppmärksamhet.¹⁰

7 Nordström & Saltzman 2014.

8 Projektet samlade berättelser från personer från hela landet med olika bakgrunder och en stor variation i fråga om yrke/utbildning och intressen. Såväl landsbygdsboende som stadsbor ingick, liksom allt från dagisbarn till pensionärer. Den etnologiska frågelistan skickades ut 2010–2011 och besvarades av ca 300 personer bland arkivens meddelare samt ett hundratal studenter. Därutöver genomförde arkivens medarbetare kompletterande dokumentationer i en rad olika sammanhang, se vidare Midholm & Saltzman, 2014.

9 Som en parallell kan nämnas kartläggningen av människors friluftsvanor och föreställningar om vad som uppfattas som naturupplevelser som gjordes inom forskningsprogrammet *Friluftsliv i förändring*, se Fredman, Sandell & Stenseke, 2014.

10 För etnologiska perspektiv på landskap och naturupplevelser i stadens utkanter och mellanrum, se Saltzman, 2009.

Sidensvansar som kalasar på rönnbär, nypon och andra bär är ofta populära besökare i städerna under vinterhalvåret. Foto: Håkan Tunón.

Hur vi upplever naturen är en spegling av vår tid och vårt samhälle. Att vi över huvud taget betraktar naturen som något som kan, och kanske bör, upplevas, säger en hel del om vår tids natursyn. För drygt hundra år sedan var relationen till naturen en annan, när jorden, skogen och havet för de flesta var arbetsplatser snarare än utflyktsmål.¹¹ Denna historiska förändring beskrivs ofta som att vi har blivit mer distanserade från naturen. Dokumentationsprojektet *Naturen för mig* visar dock att det även i nutida urbana boendemiljöer finns många som följer naturens och årstidernas förändring på nära håll.

Varje dag vinter som sommar tar jag en promenad runt huset och tittar på tomten. Vår och sommar följer jag hur fler och fler blommor kommer upp från de första snödroparna till astrar och kärleksört på hösten. Jag

lyssnar på fågelsång och jagar bort rådjur när de vill äta upp mina tulpaner, ser på ekorren som klättrar i min ek och grannens kattor som smyger omkring. På vintern sätter jag ut fågelbordet och matar småfåglarna, och tittar genom vardagsrumsfönstret på hur de äter.

Många kan förmodligen känna igen sig i denna beskrivning av hur vi kan följa livets och årets skiften genom att iakta de växter och djur som finns alldeles inpå knuten, i den egna trädgården eller i något närbeläget naturområde. När denna medelålders kvinna beskriver hur hon möter den biologiska mångfalden i sin villaträdgård, rör hon sig bland odlade växter, vilda och tama djur, träd och småfåglar. Man kan givetvis fråga sig i vad mån denna kulturpåverkade biologiska mångfald kan eller bör betraktas som natur, men det är ingen tvekan om att den genererar naturupplevelser. I trädgården kan gränserna mellan odlad och

¹¹ Sandell & Sörlin, 2008. Se även Sandell, 2021, s. 69–77 i denna bok.

vilt vara mer eller mindre tydliga och samtidigt ständigt överskridas.¹²

Trädgården är en kulturmiljö som på ett handgripligt sätt rymmer både samspel med och kamp mot andra levande organismer. I vardagens möten med naturen omkring oss kommer aktuella synsätt, kunskaper och ideal till uttryck. Det kan handla om att värna om värden av olika slag, att förundras och lära känna det myllrande livet, men också om att gripa in och påverka naturens processer.

Nu har sniglarna krupit upp ur marken. Lika slemmiga och vedervärdiga som förra året. Jag tyckte i vintras, när snön yrde och nordanvinden tjöt, för att trösta mig själv, att det fanns i alla fall inga sniglar. Men dom fanns visst. [...] Nu efter regnet översvämmas man nästan av dom. I morse plockade jag först 102 st, och la i en plastpåse och i frysen. Efter en timma gick jag ut igen och tog då ytterligare 85. Sen tappade jag räkningen.

Ur trädgårdsodlaren perspektiv är det uppenbart att biologisk mångfald är en fråga med särskilda komplikationer. De ”vedervärdiga” sniglarna är ett exempel på den mångfald av arter som i dessa sammanhang ofta benämns ogräs och ohyra. På senare år har trädgårdsägare i allt högre grad uppmanats av bland andra Naturvårdsverket och Artdatabanken att rikta uppmärksamhet mot hotet från ”invasiva, främmande arter”, såväl växter som djur.¹³

Spansk skogssnigel på spaning mellan trädgårdarna i villakvarteret. Foto: Håkan Tunón.

Den spanska skogssnigeln (*Arion vulgaris*) är en av de arter som ofta nämns i dessa sammanhang, tillsammans med växter som parkslide (*Reynoutria japonica*) och blomsterlupin (*Lupinus polyphyllus*). Många av de invasiva arterna har i praktiken förts in från andra delar av världen genom trädgårdsodling, men har visat sig så livskraftiga att de riskerar att sprida sig för mycket, såväl i rabatten som i det omgivande landskapet. IPBES har pekat ut invasiva arter som ett av de fem största hoten mot den biologiska mångfalden på global nivå.¹⁴

En annan aspekt av biologisk mångfald som vi påminns om bland odlade växter är variationen inom arter, mellan olika sorter. Inom trädgårdsskötsel liksom i jordbruket har den genetiska variationen genom historien bildat utgångspunkten för arbetet med att korsa

12 En mer ingående diskussion om gränser och gränsöverskridanden mellan natur och kultur i privata trädgårdar finns i boken *Ett eget utombus. Perspektiv på livet i villaträdgården* (Gunnarsson, Saltzman & Sjöholm, 2017).

13 Hotet från sådana arter uppmärksammas inom ramen för konventionen för biologisk mångfald. ”Invasive alien species (IAS) are species whose introduction and/or spread outside their natural past or present distribution threatens biological diversity.”

<https://www.cbd.int/invasive/WhatareIAS.shtml>

Se även Wissman, 2021, s. 126–129 i denna bok.

14 IPBES, 2019.

fram sorter med, ur människans perspektiv, förbättrade egenskaper i fråga om exempelvis avkastning och hårdighet men även i fråga om vad som i olika tider betraktats som vackert, välsmakande och i andra avseenden attraktivt. Den enorma mångfald av kulturväxter, med alla olika sorter av exempelvis rosor, äpplen och vete som detta långvariga arbete resulterat i, kan betraktas som en form av biologiskt kulturarv.¹⁵ Den odlade mångfalden är av stor betydelse för såväl livsmedelsförsörjning som kulinariska och estetiska värden och framhålls idag också ofta som en viktig resurs för pollinerande insekter. Med blicken riktad mot kulturlandskap som trädgårdar, eller exempelvis slätterängar och naturbetesmarker, blir vi uppmärksamma på att människan otvivelaktigt har en kapacitet att skapa och upprätthålla naturvärden och forma miljöer där den biologiska mångfalden kan frodas.

Naturen som gemensam angelägenhet

När vi talar om biologisk mångfald som något som berör och engagerar människor tänker vi kanske i första hand på människor som själva definierar sig som ”naturintresserade”. Bland amatörbotanister, fågelskådare och fältbiologer finns intresse för och kunskap om naturen i termer av arter och ekologiska samband. Men det finns förstås andra sätt att närma sig naturen, och det är fullt möjligt att bry sig om det som lever och växer omkring en utan att ha någon större artkunskap och utan att vara bekant med termer som ”biologisk mångfald”,

”ekosystemtjänster” eller ”naturnyttor”. Men att känna igen och kunna skilja olika arter från varandra är *en* viktig väg till kunskap om sin levande omgivning.

På de här ängsbackarna och skogsstigarna går jag dagligen. Ser de första gröna växterna på våren, blåsipporna i ett kalkrik område i det gamla smedhaget, där hasseln också blommar tidigt. Vitsipporna i stora vita fält och det bästa: liljekonvaljerna i sådana mängder som jag inte sett någon annanstans. De allra första brungröna spjutten kommer upp i en skyddad glänta och då ringer jag min äldsta dotter och berättar att nu syns dom!

Ett problem som uppmärksammats alltmer under senare år är att kunskapen om arter tycks avta, inte minst när det gäller växter. *Språktidningen* utnämnde i januari 2020 ordet *växtblindhet* till ”veckans nyord” i svenskan; ordet är en direktöversättning av ”plant blindness” som under ett par decennier använts av forskare, främst i gränslandet mellan botanik och utbildningsvetenskap. Ordet växtblindhet speglar vad som förefaller vara en kontinuerligt minskande kännedom om våra medvarelser i växtriket, både vad gäller att kunna skilja arter från varandra och att ha förståelse för växternas viktiga roll i ekosystemet.¹⁶ I äldre tid fanns en rad olika folkliga och lokala namn som senare har fått lämna plats för standardiserade artnamn.¹⁷ Men det viktigaste är kanske inte vad vi kallar dem, utan *att* vi över huvud taget har namn för att kunna skilja dem åt.

15 Enligt Riksantikvarieämbetet utgörs biologiskt kulturarv av ”ekosystem, naturtyper och arter som uppstått, utvecklats, eller gynnats genom människans nyttjande av landskapet och vars långsiktiga fortlevnad förutsätter eller påverkas positivt av brukande och skötsel”. Se även Tunón & Dahlström 2010, samt vad gäller trädgårdsväxter Iwarsson 2014.

16 Begreppet *plant blindness* brukar tillskrivas Wandersee & Schussler (se t.ex. 2001). I Sverige bedrivs forskning om växtblindhet av bland andra Dawn Sanders vid Göteborgs universitet (se Sanders, 2019).

17 En rad studier av äldre folkliga benämningar på växter och djur i Sverige har genomförts av Ingvar Svanberg (t.ex. 2011, 2013).

En bidragande orsak till den minskande biologiska läskunnigheten är möjligen att kunskap om artnamn i vissa sammanhang har kommit att betraktats som en aning märkvärdigt. ”Det är liksom lite fånigt att kunna namn på blommor”, kommenterar en av de som svarat på folkminnesarkivens frågelista. En annan uttrycker, med ett tydligt stänk av ironi, sin fascination inför ”ornitologiska vänner som omedelbart hör taltickor och björk-pipare i varje snår”.

Men samtidigt som det finns tecken på att den vardagsnära naturkunskapen minskar och distansen till naturen ökar, förefaller alltså naturupplevelser fortfarande vara viktiga inslag i vardagen för många. Att följa naturens förändring exempelvis genom årstidernas skiftningar är ofta något som människor delar. Det gäller det stora såväl som det lilla, i vardagliga samtal om vilka vårtecken som syns i bygden, men också när människor i olika delar av världen förenas i en oro över förändrat klimat och minskande mångfald. Naturens betydelse i sociala sammanhang, som gemensam angelägenhet och samtalsämne, är påtaglig.

Vi kvinnor här, som träffas ganska ofta i olika föreningssammanhang, pratar om vad vi har sett: Idag har försärlan kommit! Jag har sett årets första älgkalvar! Nej, redan, var då? Strömstaren syntes på iskanten vid älven igår! Nu huggar dom borta vid gamla fotbollsplanen. Mätte dom inte köra sönder granspiran, den växer bara där!

Genom iakttagelser och utbyte av erfarenheter som leder till delade förväntningar och gemensam omsorg flätas naturens rytmer in i det sociala livet. Att viljan att gemensamt värna om naturen sträcker sig från det lokala till det globala kom också tydligt till uttryck i dokumentationsprojektet *Naturen för mig*: ”Det är med förtvivlan man betraktar hur vi människor idkar rovdrift på vår vackra jord, det enda hem vi har i universum. Hur tänker

de som skövlar? Tänker de över huvud taget?”. Oron över miljöförändringar av olika slag har sedan decennier en given plats i diskussionen om människans relation till naturen.

Naturen väcker känslor och engagemang, och dess roll i människors vardag är som vi sett mångsidig och föränderlig. Idag arbetar inte så många av oss i direkt kontakt med jord, skog och hav, men istället har vi hittat andra sätt att uppleva och interagera med vår levande omgivning. I det här kapitlet har vi sett att en gräsplätt i en trädgård eller park kan uppfattas och uppskattas *som natur* trots att gräsmattan är en artfattig miljö.¹⁸ Vardagliga naturupplevelser, såsom mötet med odlade och vilda växter och djur i ens närmiljö, beskrivs av många som betydelsefulla på ett personligt plan. Samtidigt har naturupplevelsena också en viktig social betydelse som alltför ofta förbises.

Och kanske finns det en potential i det som är så vardagligt att vi sällan reflekterar över det. Som att doften av nyklippt gräs mitt i stan kan väcka en tanke om ”det andra”, om naturens ständiga närvaro överallt. Eller att den dagliga rundan i trädgården kan vara ett sätt att dag för dag följa några av de många liv som levs strax utanför den egna knuten. Eller för den delen att en stunds småprat om vårtecken kan vara ett uttryck för att mångfalden i naturen är en viktig gemensam angelägenhet.

Referenser

Arkivmaterial

Institutet för språk och folkminnen: *Svar på frågelistan DAG 20*, DFU 282.

Lunds universitets folkklivsarkiv: *Svar på frågelistan LUF 230*.

¹⁸ Gräsmattan, som idag världen över är ett dominerande inslag i städernas gröna miljöer, består ofta av ett fåtal arter. Maria Ignatieva har i forskning vid SLU undersökt mer artrika alternativ, se Ignatieva, 2017.

Litteratur

- Ekström S. 2017. *Humrarna och evigheten: kulturhistoriska essäer om konsumtion, begär och död*. Makadam, Göteborg.
- Ekström, S. & Kaijser, L. (red.). 2018. *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Makadam, Göteborg.
- Fredman, P., Sandell, K. & Stenseke, M. 2014. *Friluftsliv i förändring: studier från svenska upplevelselandskap*. Carlsson bokförlag, Stockholm.
- Gunnarsson, A., Saltzman, K. & Sjöholm, C. 2017. *Ett eget utombus. Perspektiv på livet i villaträdgården*. Makadam, Göteborg.
- Hagström, C. & Marander-Eklund, L. (red.). 2005. *Frågelistan som källa och metod*. Studentlitteratur, Lund.
- Haraway, D.J. 2008. *When species meet*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- IPBES 2019. *Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*. E.S. Brondizio, J. Settele, S. Díaz & H. T. Ngo (red.). IPBES secretariat, Bonn.
- Ignatieva, M. 2017. *Alternativ till gräsmatta i Sverige – från teori till praktik*. Institutionen för stad och land, SLU, Uppsala.
- Iwarsson, M. 2014. *Gamla trädgårdsväxter: nyttans och nöjets biologiska kulturarv*. Riksantikvarieämbetet, Visby.
- Latour, B. 2004: *Politics of Nature. How to bring the sciences into democracy*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Lundquist, E. 2018. *Flyktiga möten: fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma*. Diss. Stockholms universitet, Stockholm.
- Midholm, L. & Saltzman, K. (red.) 2014. *Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen & Folklivsarkivet, Lunds universitet.
- Nordström, A. & Saltzman, K. 2014. *Naturen för oss – en inledning*, i Midholm, L & Saltzman, K. (red.). 2014. *Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen i samarbete med Folklivsarkivet, Lunds universitet.
- Riksantikvarieämbetet: "Biologiskt kulturarv", <https://www.raa.se/kulturarv/landskap/biologiskt-kulturarv/> (2021-03-05)
- Saltzman, K. (red.). 2009. *Mellanrummens möjligheter. Studier av föränderliga landskap*. Makadam, Göteborg.
- Sandell, K. & Sörlin, S. (red.). 2008 (2:a reviderade uppl.). *Friluftshistoria – från "hårdande friluftsliv" till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlsson bokförlag, Stockholm.
- Sandell, K. 2021. Från naturbruk till naturupplevelse..., s. 69–77 i *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster*. Tunón, H. & Sandell, K. (red.). CBM:s skriftserie 121, SLU Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Sanders D.L. 2019. Standing in the shadows of plants. *Plants, People, Planet* 1: 130–138.
- Språktidningen* 2020. "Veckans nyord: Växtblindhet", blogginslag 2020-01-27. <https://spraktidningen.se/blogg/veckans-nyord-vaxtblindhet>.
- Svanberg, I. 2011. *Folklig botanik*. Dialogos, Stockholm.
- Svanberg, I. 2013. *Fåglar i svensk folklig tradition*. Dialogos, Stockholm.
- Sörlin, S. 1991. *Naturkontraktet: Om naturumgängens idéhistoria*. Carlsson bokförlag, Stockholm.
- Tunón, H. & Dahlström, A. (red.). 2010. *Nycklar till kunskap: om människans bruk av naturen*. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm & Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Wandersee, J.H., & Schussler, E.E. 2001. Toward a theory of plant blindness. *Plant Science Bulletin* 47(1):2–9.
- Wissman, J. 2021. Invasiva arter i redan sköra system, s. 126–129 i *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster*. Tunón, H. & Sandell, K. (red.). CBM:s skriftserie 121, SLU Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Åsberg, C., Hultman, M. & Lee, F. (red.). 2012. *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund, Studentlitteratur.